

РЕЦЕНЗИЯ

за научната продукция на гл. ас. д-р Анна Христова Липовска, единствена участничка в конкурса за доцент по спец. 05.04.18 – Славянски езици (съвременен руски език: лексикология и лексикография) за нуждите на СУ „Св. Климент Охридски”

Рецензент: проф., д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова

Конкурсът е обявен в „Държавен вестник” (бр. 14 – 20.02.2009) и документацията е в пълна изправност. Лекционната заетост на кандидатката е достатъчна за обявяването на конкурс за доцент.

Гл. ас. д-р Анна Липовска има научната степен „доктор” – защитила е в Москва дисертация на тема „Асоциативната съчетаемост на прилагателните и нейното лексикографско представяне (по материал от българския и руския език)”. В областта на лексикологията и лексикографията, с които са свързани основните ѝ лингвистични интереси, тя е публикувала 4 статии по дисертацията, още 13 след нейната защита, има една самостоятелна монография и участие като съавтор във втора, съавтор е и на 4 речника, редактор на един речник, чела е 12 доклада на научни форуми и има 3 учебни помагала, съставени във вид на електронни курсове; освен това се извява като редактор, съставител на сборници, преводач, рецензент и автор на научни хроники. Като всички вузовски преподаватели, освен електронните курсове, тя има и продукция, свързана с обучението по руски език като чужд – тази продукция обхваща следните жанрове: статии (4), учебници, учебни помагала, програми (в съавторство) – общо 12, съставителство и редакция (3), 6 рецензии и 2 хроники. Както се вижда, дори само изброяването на направеното от г-жа Липовска говори за активна научна дейност, която и по качество заслужава висока оценка.

За удобство на изложението ще разгледам предоставената ми научна продукция от гледна точка на поставената в нея проблематика. Този подход е продиктуван от убеждението ми, че А. Липовска има изградена стабилна научна позиция, че лингвистичните ѝ виждания се намират помежду си в комплементарно отношение и в същото време дават възможност да се проследи развитието им в хронологична последователност. А което е още по-важно – те могат да бъдат оценени като стимул за по-нататъшни разсъждения по сериозно поставените и дори бегло засегнатите от авторката въпроси.

Цялото творчество на кандидатката е пронизано от идеята, че правото да знаеш и ползваш родния си или някой чужд език е също толкова важно право на човека, както и правото му на живот. Оттук тя имплицира идеята, че обществото трябва да предостави на всеки човек необходимите сведения за езика му в удобна и разбираема за него форма. Поразширена, тази мисъл е свързана с идеята за затвърдяването на думите в нашето съзнание на базата на естествените връзки, съществуващи между тях. Като ученичка и последователка на Ю.Н. Караулов, авторката провежда анализа на асоциативно-съчетаемостните свойства на лексемите на базата на основните постулати на теорията за езиковата личност, убедена, че езикът не може да се наблюдава адекватно, ако не излезем извън пределите му. Излизането извън пределите на езика може да бъде с различна ориентация. При Анна Липовска тя е точно фиксирана – това е интересът ѝ към твореца, носителя и ползвателя на езика.

Така заявеният интерес се реализира в отделните изследвания съвсем конкретно. Без да имам възможност да проследя всички векторни характеристики на продукцията в това отношение, ще обърна внимание на прилагането на модела на двете думи, свързан с

имената на Н.И. Жинкин и Ю.Н. Караулов и постулиращ идеята, че всяка дума се свързва с друга (или други) така, че в резултат на това сливане се образува цялост, в която възниква закономерната динамика на словоизменението. Казано по малко по-друг начин, това твърдение може да се тълкува и от гледище на съвременната прагматика. Сливането на думите в определени цялостности е свързано с речеупотребата, т.е., това е прагматичен процес. И той се превръща в условие за възникване на граматичния процес словоизменение, при това със закономерно регламентирана динамика. Така не остава място за съмнение, че имаме всички основания да приемем безрезервно твърдението на Н.Д. Арутюнова, че прагматиката е по-силна от граматиката. Не са много авторите лексикографи, които ни дават такива солидни основания за проверка на най-високите лингвистични теории.

Кандидатката в хода на разсъжденията си се докосва до извънредно сложния и възбуждащ много спорове въпрос за дихотомичността в езиковата структура. Този въпрос при нея е проектиран върху двукомпонентната структура на асоциативната двойка *стимул – реакция*. В случая тя работи с един модел, който, освен конструктивна цялост, притежава свойството възпроизводимост и именно на базата на това свойство може да се разглежда като елемент на езиковата способност на човека. Липовска съсредоточава вниманието си върху разработката на типове модели, които, ако се вгледаме внимателно в тях, имат двойствена природа – техният пълнеж има лингвистичен характер, а свързващият ги момент, асоциацията – психологически. Отгук ще си позволя да направя едно допълнение към казаното от нея – всичко написано от кандидатката, освен преките си задачи, изпълнява и още една, която остава неформулирана, но от това не губи релевантността си – научното творчество на А. Липовска е едно от доказателствата на прагматично значимия факт, че езикът не е и не може да бъде обект само на една наука. За да разберем неговата същност, трябва да се обръщаме и към логиката, и към физиологията, и към социологията, и към философията, а за осъществяването на връзката на лингвистиката с последната не трябва да пренебрегваме и психологията, вечния посредник между езиковедската и философската мисъл. Точно в тази зона се намира обсъжданата продукция и това е неин голям плюс. Достатъчно е да споменем всичко написано от А. Липовска (напр. 5.7) за асоциативната граматика, която в нейна интерпретация е един от възможните подходи за решаване на въпроса „В какъв вид съществува знанието на езика за носителите му?“ За да подчертая до какъв сложен въпрос се е докоснала кандидатката, ще напомня знаменитата фраза на Уолис Лий Чейф: *Ние никога не знаем какво става в главите на хората, когато говорят*. За да се докоснем по някакъв начин до това, което става в главите на говорещите хора, ние наистина трябва да черпим знания от науките, които се занимават със сходна проблематика – и Анна Липовска обръща поглед към философията, невропсихологията, когнитивната психология и психолингвистиката, за да очертае научния фон, на който се появява асоциативната граматика. Само по този начин може да се изясни поне малка част от процеса на образуване на вербалната мрежа от сложноорганизираните системи, фиксиращи в езиковото съзнание на човека значенията на думите и връзките помежду им. Г-жа Липовска много ясно осъзнава, че работата в тази област в световен мащаб е все още на етап моделиране, а не окончателно изясняване на мозъчните процеси, свързани с получаването, предаването и запазването на знания с помощта на езика. Но това е единственият път към същността на проблема и той трябва да бъде изминат.

Много важен въпрос на съвременната теоретична (не само приложна!) лингвистика е въпросът за владеенето на родния език и за възможната степен на овладяване на чуждите езици. Отмина времето, когато наивно се поставяше задачата за овладяване на определен чужд език като роден, без да се познават добре механизмите на това овладяване и затвърдяване. Специално у нас имаше период, когато беше неудобно да се цитира мисълта на Емил Бенвенист, че абсолютни билингви няма, а има само виртуозни билингви, които с

нищо външно (sic!) не показват по-слабото владеење на единия от езиците. Кандидатката е работила също през този период, но никъде не е проявила в продукцията си наивно виждане за начините на изучаване на чуждия език, за степента на овладяването му, напротив, съвсем логично разсъждава за процеса на формиране на вторична езикова личност (вж., напр., 4.5, 4.12). Тя правилно се ориентира към понятието АВС – онази специфична принадлежност на стандартния носител на езика, който разполага със съответстващата на статуса му на естествено говорещ интуиция и която (споменатата специфична принадлежност) е фиксирана в семантичната му памет като лексикализирана граматика, готова за употреба.

Кандидатката безрезервно споделя убеждението на Ю.Н. Караулов, че АВС е изходна психофизическа реалност, която може да се прояви в асоциативните експерименти (вж.5.7) и по тази причина трябва да се признае, че тя не е изкуствен конструкт. Аз лично не споделям това мнение, но право на всеки автор е да приема или да не приема дадена концепция. Можем да не наречем АВС изкуствен конструкт, но това е конструкт, който е безспорно теоретичен и в това няма нищо неприемливо. Доколкото ми е известно, засега все още асоциативните експерименти не могат да открият пред погледа на изследователя каквато и да било психофизическа реалност, те само я моделират. А за моделирането са нужни именно теоретични конструкти. Оставам с впечатлението от цялостната продукция на Анна Липовска, че в нея няма наблюдения, оборващи това мое твърдение.

Когато един преподавател по чужд език използва теоретичния конструкт АВС, той не може да не се замисли върху комбинаториката на лексикалните единици в различните езици, върху онова събиране на смисловите компоненти, което винаги има национална специфика и никога не съвпада в отделните езици, в каквато и степен на близост да се намират те. Затова напълно естествено е кандидатката да обърне поглед към съпоставителния план в описанието на съчетаемостните свойства на определени граматични множества (напр., прилагателни). Описаните от нея лексикални двойки са представени прецизно от гледна точка на концепцията, която тя споделя. Но именно по един детайл от тази концепция имам една забележка. А. Липовска твърди, че е особено интересно в очертаната област да се прави съпоставка между близкородствени езици и, както се разбира, за такива приема руския и българския. От гледище на генеалогичната типология (говоря за типология, не за класификация!) те са родствени, но не близкородствени – нашият език е близкородствен само с южнославянските, а руският – с източнославянските. От гледище на морфологичната типология тези два езика в съвременното си състояние (а именно по съвременни езици се работи) са принципиално различни – по този въпрос много интересно е писал проф. Св. Иванчев, който намира, че по морфологичните си характеристики нашият език е най-близко до английския. А що се отнася до контесивната типология, тя не търси генетичното родство между езиците и фиксира факти от плана на съдържанието. В разглежданите съпоставителни трудове не намирам добре очертана авторска позиция по отношение на лежащата в теоретичната им схема типология. А както разбирам, кандидатката работи именно предимно в плана на съдържанието, защото, разглеждайки съчетания от типа *Интересный X*, тя изгражда тълкуването на прилагателните по модела „X такой, который...”, т.е. тя практически очертава контура на *tertium comparationis*, при това във варианта, съответстващ най-вече на контесивния подход, така сполучливо очертан от проф. А. Данчев като конструкт, т.е. като факт на теорията, а не като факт на езика. В някои изследвания (напр., 4.2) направо е казано, че за *tertium comparationis* се приемат лексикографските параметри, които правилно са отнесени към екстралингвистичните факти и са дефинирани по Караулов като начини за речниково представяне на определен квант информация за езика. А това е *par excellence* контесивна позиция, която аз високо ценя.

Много важен момент в творческото развитие на г-жа Липовска е нейната неизменна позиция на лексикограф – (почти) всички разглеждани проблеми тя пропуска през призмата на лексикографията, като се стреми да използва нови аспекти на процеса, наричан в рускоезичната лингвистична литература *ословаривание* (речникиране) на анализирания предварително двуезичен материал. Целта на този подход е ясна: да се даде максимално точна комплексна информация за съотношението на руско-българските лексикални двойки, за тяхното функциониране в съответните лингвосоциуми.

Не мога да подмина и въпроса за невербалната комуникация и значението ѝ за овладяването на чуждия език (вж., напр., 4.5, 4.6.). Този въпрос намира съвсем подходящото място в общата теоретична схема, в която се движи А. Липовска и е представен като необходим компонент на учебните речници от по-нов тип, които, по мнение на авторката, трябва да бъдат снабдени с указател на кинемите. Жалко само, че като повечето наши русисти, кандидатката познава по-добре руската литература по въпроса и не се е позовала на някои интересни български трудове по невербална комуникация, които не са за пренебрегване – такива разработки имат сътрудници на Института за мозъка, на ИБЕ, на Института по психология към БАН и др.. Дори книгата на В. Райнов с едноименното заглавие „Невербална комуникация“ липсва в библиографията. Този автор е представен само с труда „Символното поведение на човека“; освен него, от българските автори е представена само П. Балтова (в съавторство с А. Предоева). Що се отнася до тълкуването на невербалната комуникация, мисля, че от кандидатката има още какво да се желае, защото тя някак интуитивно напипва интересните аспекти на проблема, но не ги разработва в достатъчна степен. Така, една от статиите ѝ е озаглавена „За прагматичния аспект на невербалните (кинетичните) компоненти на комуникацията при съпоставителния анализ на близкородствени езици“. Това недвусмислено свидетелства, че тя признава наличието на споменатия прагматичен аспект. Но фактически в статията теоретичен прагматичен анализ няма и дори не се използва терминологичният апарат на съвременната прагматика. В някои непрагматични по ориентацията си изследвания се споменава терминът на Караулов *прагматикон* (вж. напр. 4.9.), но той не се разработва, а е нещо като фон на изследвания *когнитикон*.

Ще бъде несправедливо, ако се ограничи по този въпрос с разглеждането на статията 4.9. Споменатият по-горе термин *прагматикон* заема централно място в 4.13, в която има, макар и кратки, много точни разсъждения за прагматичното равнище на езиковата способност на човека. В нея се говори и за субективно-оценъчното отношение на носителя на езика към общия смисъл на стимула. Но и тук има някои недоглеждания – струва ми се, че е неточно да се говори за употреба на стимула, за взаимна информация между стимула и реакцията (вторият израз не ми е съвсем понятен) и т.н. Тази констатация е колкото забележка, толкова и съвет за работа в бъдеще, ако очертаната тема продължава да вълнува авторката. А тя, струва ми се, не би могла да не я вълнува, тъй като няма съвременна лингвистична школа, която да не признава обвързаността на прагматиката с когнитивната лингвистика, до която А. Липовска нееднократно и много успешно се докосва.

Интересът на А. Липовска към когнитивните аспекти на езика възниква закономерно, защото тя е от езиковедите, които се интересуват не само как е казано нещо на даден език, но и какво е казано, т.е. тя постоянно следи съотношението между плана на изразяването и плана на съдържанието. На въпроса *как?* отговаря граматиката, на въпроса *какво?* отговаря когнитивистиката. И тъй като след въпроса *какво?* неминуемо възниква въпросът *защо?* (*с каква цел?*) изследванията на кандидатката водят направо към прагматиката и това проличава най-силно в интереса ѝ към типа езикова личност. Затова тя разглежда *Руския асоциативен речник*, съставен от Ю.Н. Караулов и колектив, от позициите на българските

студенти русисти, т.е. на един строго очертан и достъпен за наблюдение тип езикови личности.

Лексикалните изследвания на кандидатката могат да бъдат определени като лексикално-семантични. Тя провежда прецизен анализ на семата „норма” в семантичната структура на прилагателните за линеен размер, като използва методиката на компонентния анализ и се ограничава в зоната на една лексикално-семантична група (5.12). Тук, както и в другите ѝ изследвания, има една особено ценна двuasпектност – поглед към теоретичната лингвистика и внимание към практическите въпроси, свързани с преподаването и със създаването на лексикографски трудове. Всъщност тази позиция е категорично обоснована в 7.5.

Интересът ми към теоретичните проблеми, засегнати в продукцията на А. Липовска, не е продиктуван само от факта, че и аз отдавам предпочитание на теоретичната лингвистика. В рецензираните материали намирам потвърждение на убеждението си, че добрата теоретична подготовка е основното условие за добра приложнолингвистична дейност. Затова съвсем лапидарно ще заявя, че високо ценя всичко извършено от кандидатката като автор на дидактични материали, като редактор и съставител на сборници и т.н. Особено искам да отбележа един от ранните трудове на А. Липовска – Практикума по пунктуация, съставен в съавторство с Л. Лаптева специално за русистите задочници от III и IV курс (точният адрес е свидетелство за точна представа за адресата като езикова личност). Издаден преди около 20 години, той и до днес се възприема като актуално и много полезно пособие от преподавателите по руски език. Читателят остава изненадан от умелия подбор и организацията на материала, извършена от една още твърде млада преподавателка. Разбира се, трябва да се отбележи и това, че понастоящем А. Липовска работи по много по-модерни методики, че е напълно осведомена по въпроса за възможностите за осъвременяване на поднасяния материал както по тематика, така и по линия на методическите решения и че тя обръща особено внимание на възможностите, които предоставя на съвременния преподавател обучението с помощта на компютър. От собствен опит мога да кажа, че то определено подпомага удържането на обучавания значително по-продължително време в режим на интелектуална дисциплина.

За да не се връщам после към статиите и учебните пособия на А. Липовска, ще отбележа, че имам някои забележки по отношение на стила и правилността на руската реч. Тези грешки са напълно отстраними, ако се наложи преиздаване на някои от трудовете. Само за пример ще посоча статия 4.9.(: 21), където четем: *в области разных областях науки...*(тавтология и граматична грешка). Не съм съгласна и с някои от преводите, предложени в учебните пособия, но не мога да уточня, дали те са на кандидатката или на някого от съавторите. Например в Самоучителя по руски език в диалози (:270) има неточни преводи: *слоеное тесто* е преведено на български с руското „наполеон”, което е название на вид сладкиш или торта, вм. „бутер тесто” или „столистно тесто”; *песочное тесто* – като „сипкаво тесто” вм. „маслено тесто” и т.н. Пак там преводът на места е повлиян от руските конструкции, напр. (:165): *Благодарим ви, Вадим, за поканата. Аз и Ралица с радост я приемаме.* А правилният български превод в съответствие с нашия езиков етикет би бил с протоколиран словоред и специфична конструкция за съвместно действие: „Благодарим Ви за поканата, Вадим. Ние с Ралица с я приемаме с радост”.

Но не това е важното в разглежданата продукция. Не е без значение и работата на кандидатката по анкетирането за съставяне на Славянския асоциативен речник, работата ѝ като съавтор на Българския асоциативен речник и на Руско-българския речник, адресиран към руския читател, и особено като редактор на Новия руско-български речник на Сергей Влахов. Само изброяването на тези ѝ прояви е достатъчно доказателство, че Ана Липовска има вече своето място в славяноезичната лексикография. Но това място е много по-силно

затвърдено с последния труд на кандидатката – монографията „Руско-българска лексикография – традиции и тенденции на развитието”, написана на руски език. В съответствие със заглавието книгата е разделена на две части, първата е посветена на традициите, втората на тенденциите.

Монографията е първото у нас систематизирано и пълно описание на съществуващите руско-български и българско-руски речници. Човек трудно може да си представи каква огромна работа е извършена, за да ни бъде поднесен този труд, в който речниците не са просто описани, а въз основа на тях е изграден изключително интересен историко-лексикографски очерк, обхващащ както социалните и културологични предпоставки за създаването им, така и самия процес на подбора и обработката на езиковия материал. И тук авторката е вярна на теоретичната си позиция, описана по-горе на базата на предварителните материали, подготвяли в течение на немалко години създаването на тази книга. За сравнение на речниците са използвани споменатите в предишното изложение лексикографски параметри, които са теоретичната схема на полето на сравнението. Към тези параметри се отнасят: автор, адресат, обем на словника, година на издаване, принцип на разположението на заглавните речникови единици, графика и ортография, ортоепия, морфологична характеристика (представяне на граматичните категории род, число и т.н.), дериватологична характеристика, членение на смисловото съдържание на думата, семантизация, свободна и несвободна съчетаемост, фразеология, паремиология, илюстрация, общи за двата езика думи, енциклопедична информация и информация от областта на лингвостранознанието, заемки, различни видове диференциация (терминологична, хронологична, стилова, социална, емоционално-оценъчна), териториална стратификация, синонимия, омонимия, паронимия, ономасиологична информация, принцип на разполагане на думите (тематичен, асоциативен), ономасиологична информация, коментари, предупреждения и т.н. Тези параметри са оригинално формулирани от авторката и въпреки че очевидно са свързани с разноредни явления, те всички са нужни за постигане на поставените в книгата цели. Само един такъв холистичен подход може да ни покаже какви точно са речниците, на които е посветена първата част. Изключително прецизно е изработен и компакт-дискът – ценно приложение към първата част.

Втората част на книгата е убедителна обосновка на необходимостта от създаване на двуезични речници от ново поколение. Убедителността се постига тук не декларативно, а чрез представяне на собствена концепция, вплътена в проект за съпоставителен речник на базата на модулна мрежа. За да не изпадам в преразказ на направеното, правя отпратка към стр. 167 на книгата, където съвсем точно са описани възможностите, които би могъл да предложи един такъв речник.

Ана Липовска пише и съдържателно, и интересно. Тя е теоретично ориентиран, модерен лингвист с подчертани изследователски и креативни качества. Ползва се с име на много добър преподавател и колега. По моя преценка тя отдавна отговаря на всички изисквания за придобиване на научното звание „доцент”. Това ми дава основание да се обърна към почитаемите членове на Научния съвет ФСФ при СУ „Св. Климент Охридски” с молба да подкрепят с положителен вот нейната кандидатура.

София, 20.06.2009